

тарње и спољашње трење). То, што нема горњег тока у овом хипотетичном речном систему, није чудновато. Которска и рисанска грана система добивале су вероватно воду из великих воклиских извора на подножју одсека високог карста и с тога су биле само кратке следе долине.

П И Р О Т

од К. Н. Костића, Пирот

I.

Пирот се први пут помиње у 1. пол. 3. в. после Христа. Најстарији писани споменици, нађени у Пироту из 3. су века. Био је обична кула мотриља, звана *Turres*, и рачунао се у Тракију, а не у Горњу Мезију. За Средњи Век имамо релативно мало спомена о Пироту. Прокопије помиње да је Јустинијан Велики утврдио градић *Квимедаву* између Ремезијане и Кратискаре; К. Јиречек узима да је тај градић пиротско *Кале*.¹ Тек у 14. в. јавља се данашње име *Пирош*.² У повељама Василија II Охрид. Архиепископији помињу се *Сукобон* (д. Суково) и *Мокрон* (д. Мокра близу Б. Паланке),³ али се Пирот не помиње. У 12. в. Пирот помиње Едризи (1153), како изгледа још непрестано са класичним именом: „*Айруби*“. На 40 миља или један дан хода и. од Ниша, на реци која долази са српских планина а улива се у Мораву.“⁴ Та река, „која долази са српских планина“, јесте Нишава, а само име места, Атруби, је нешто искварени римски назив.⁵ Биографи Стевана Немање не помињу Пирот у реду оних градова до Среца, које је Немања освојио или порушио. Ни у крсташких путописаца 11. и 12. в. нема никаква спомена о Пироту. Од наших средњевековних историјографа као да једини Костенски помиње Пирот и његов крај.⁶

Најстарији, и ако кратак али драгоцен, топографски опис Пирота пружа нам Бертрандон де ла Брокијер, који бележи о Пироту (1433.): *Варош није ограђена, али има градић на једном крају, обласан с једне стране реком а с друге стране*

¹ Heerstrasse, 24.

² Позната комбинација о имену Пирот, *Turres* = *Πύργοι* = Пирот, и ако је г. Н. Вулић не прима, изгледа ми вероватна.

³ Глас 76, 31—33.

⁴ Rad. 42, 147.

⁵ Упореди Ad Turribus Tab. Peut. u Atrubi.

⁶ Гласник 42, 292, 301. Град *Темско* је дан. градиште *Темац*. Рекао бих да су „стране пиртскић“ = пиротске стране.

великом баром. Место је то мало, уз један брег са северне му стране. Турака ту има мало.¹ И ако се Брокијер није баш тачно оријентисао, ипак се по његову опису види, да је варош била на Пазару, од заостале цамије до градића. На том су простору ископани најстарији споменици, а и данас се копањем налазе римски и византијски новци и велике квадратне цигле. Река која с једне стране опасује градић је Бистрица. Она и данас тече, упоредо са Расничком Реком, између Сарлака и градића; „велика бара“ је вероватно данашње *Барје*, које настаје одмах од градића са з. му стране; брег је *Сарлак*. Важно је што се у 15. в. у Пироту јавља у подграђу варошко насеље; варош је била неограђена, „отворена“, и пружала се од градића ј.и., дуж Цариградског Друма; Турци су становали у подграђу одмах до градића, јер у тескобном градићу сем посаде тешко да је становао још који ерлија, а турске су куће, пре Ослобођења биле најгушће и највеће баш поред градића. Можда је из тога времена и турско име за Пирот, *Шехер—Шёр—Кјој* (значи „Варошко Село“), име које се упоредо са старијим именом *Пирош*, јавља већ у 16. в.² Турско име није могло да истисне српски назив, и данас је готово заборављено.

И у 16. веку Пирот није био каква велика варош, можда није био баш обично село, као што га називају Петанчић (1502)³ и Швајгер (1577),⁴ јер га остали путописци називају лепом и великом варошицом.⁵ Свима је падала у очи јако оронула тврђава, од које се одржале само куле и поједина платна. Насељен је био поглавито Турцима,⁶ а Герлах (1578) помиње да има мало и хришћанског становништва.⁷ Према путописима 16. и 17. в. Пирот је био тада само на *левој* обали Нишаве.⁸ Неки путописци 16. века, као Контаринов (1580)⁹ и Вратислав с Митровица (1591),¹⁰ нису ни свраћали у Пирот, него су, оставља-

¹ Чуп. Год. 14, 51. — Rad 42, 171.

² У путописима 16.—18. в. Пирот је назван: Piro, Pirothe, Pyrot, Pyroth, Pyrota, Piro, Pyrro, Pinor; Sarckoi, Sareck, Zarchun, Tscharakyu, Scherdiu, Hischarkoi, Schargoy, Tschargoy, Serstsoye, Assarchioi, Sackerkoi, Scharkol, Scharkiju, Cherquoi, Sciarkiei.

³ Rad 49, 121.

⁴ Ein neue — Reiss Beschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem. Nürnberg, 1639., 43. Scherdi u. Dorff.

⁵ Rad 56, 219; 71, 30—31; 84, 88—90; 100, 123; 112, 62; 116, 49—50, 92; 124, 85.

⁶ А. Волф [1583., R. 129, 29, 44] назива Пирот изрично турском варошицом.

⁷ Rad 84, 88—90.

⁸ Тако Пигафета, Starine 22, 97, 177. Pyrotu in turco Zarchuù, buon casabe o terra grossa, posto alla sinistra ripa del fiume Nissafa.

⁹ Rad 124, 85

¹⁰ Ј. Цвијих, Преглед III, 29.

јући га с леве одн. с десне стране, продужавали пут старим караванским друмом који је водио преко пиротске котлине јужним крајцима њеним, и који се одржао готово до Ослобођења. Старији су путници конаковали и под Ђелташем на *Средореку*, који се у 16. веку помиње и као насеље.¹

У 17. веку Пирот је, изгледа, унеколико коракнуо напред. Тврђавица је била и даље у рушевинама, и ако је Евлија Челебија хвали²; у њој није било никакве зграде. Варош није била обграђена; поред Турака било је и Срба;³ по Евлијиој статистици, Пирот је у 2. пол. 17. в. имао 1.000 кућа, око 200 дућана, 7 основних школа, 1 хан и 2 амама.⁴

При крају 17. века Пирот је настрадао. Године 1688. много је претрпео од чувеног насилника и авантуриста Хајдук-Јеген-паше,⁵ а идуће године Турци су га испред Ђесарове војске потпалили. Градић је тада био у добром стању, варош је била лепа и богата, на турски начин зидана, али тада бејаше разорена и делимице у пламену.⁶ Од палежа 1689. г. Пирот се је ускоро подигао. Дриш је 1719. видео у градићу три топа и посаду од стотину војника; пиротске му се куће учиниле веће и лепше него што их је дотле виђао; у вароши је нашао, поред Турака и Срба („Рашана“), настањене Грке и Јермене, који су се трговином бавили.⁷ После четири године становништво се у Пироту јако прореди због великог помора.⁸ Ђесаревци су још једном залогоровали у Пироту у војни 1736—39. Ратни анали тога времена (1737) бележе о Пироту: „Пирот је врло лепа варош и добро сазидана; али је градић тескобан, стар, оронуо; њиме господари брдо или стена која се одмах изнад њега уздиже“.⁹ У септембру исте године Турци повратише Пирот, попаливши 140 села у околини.¹⁰ Средином 18. века

¹ Док. П. Матковић, чији коментари старијих путописа верификацијом имају да претрпе многе измене, *Средорек* је погрешно идентификовао са Царибродом и Суковом. Средорек се зове и данас место испод Ђелташа, до села Варје-Чифлика, куда је пролазио каравански друм; у њивама познају се трагови аништа. Шепер је [1533] ноћио у варошици (!) званој Zeredoraegk [R. 62, 53]; млет. бајло П. Контарин преноћи [1580] близу Пирота у селу Siridurica [R. 124, 85]. Вирмонтово посланство [1719] при доласку у Пирот улогори се на равници око реке Sredoreke [Отаџбина 22, 67].

² J. Benaglia, *Aussführliche Reiss-Beschreibung Francfurt 1687*, 35. — Споменик 42, 4 [Е. Ч.]

³ J. Кјаромани, пратилац Ђесарева посланика фон Мајерна, у свом писму од 4. јула 1659: *Sciarkiel, città che in Greco chiamono Piroto, ma non è circondata di muraglie, et è abitata da Turchi e Rasciani.* — Споменик 47, 105.

⁴ Споменик 42, 4.

⁵ J. Н. Томић, *Десет година*, 27—29, 190.

⁶ Чуп. Год. 6. 149. [Рапорт ђен. Пиколоминија].

⁷ G. C. v. d. Driesch, *Hist. Nachricht etc. Nürnberg 1723*, 82—85. Види и извод у Отаџбини 22, 5—66.

⁸ Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, 446.

⁹ *Die freiwillige Theilnahme*, 254—256.

¹⁰ Чуп. Год. 8, 300—301.

мора да је јако ојачано било хришћанско стачовништво у Пироту, јер је у том времену основана Нишавска Епархија са столицом у Пироту.¹ Пиротски владика се звао: „нишавски и знепољски митрополит, егзарх Горње Мезије“.² Са грчким владиком дошли су и грчки свештеници и учитељи.³ Полуразваљени градић, у коме су 1768. Турци имали један једини топ,⁴ обновљен је тек 1804.⁵ Са турским grubim преправкама и очишћеним јарком око спољашњег зида дочекао је градић и Ослобођење, да се 1885. барутном експлозијом раздруска.

II.

О насељавању Пирота народна успомена прича ово. Некад је Кале било празно, и око њега није било кућа. Барје је било читаво језеро са густом трском по крајевима. Тија Бара је била пространа баруштина, на којој су царовале гуске и пловке. Поље је било под густом шумом, и некакве арамије зване *Каписици* имали су своју кулу у Каписи-Деру изнад Нишаве, на 2 км. од Пирота; из те куле они су излетали, пљачкали и убијали људе. Народ је избегао у планине због честог проласка турске војске и због тих разбојника. Доцније почну се око градића насељавати Турци, и њима се придруже потурчењаци. Насељавајући се у Пироту, Турци су са собом доводили и своје људе да им имања обрађују. Временом се Тија Бара почне насипати и насељавати, и „први је дирек ударен у *Земницима*“ (мала у Тијој Бари).

Ниједан од путописаца пре 18. века не спомине Пирот на десној обали Нишаве. *Пазар* је дакле старији део Пирота. *Тија Бара* и по свом спољашњем изгледу даје утисак новије, још свеже вароши. Турци су имали у Тијој Бари само неке *Азретин-Алије* (сада Строшена Цамија); ниједне турске куће није било у тијобарском крају. Сав је Пазар до Нове Махале (која је имала десетак кућа, а сад је читаво село) био окићен крупним турским двокатницама са многим прозорима, ћошкама, бацама и високим димњацима, са крововима јако напред испуштеним; около кућа било је пространих башта; на Туштини било је кула у којима су Турци лети уживали. Најгушћи и најинтересантнији турски крај била је Галата—Махала. Према оцени старијих људи у Пироту је било преко 200 кућа турских; сви

¹ Jireček, *Bulgarien*, 468. — Милићевић, Краљ. Србија, 226.

² Види титулу владикину у Извешт. Пирот. Гимн. за 1904/5 г.

³ У том је времену из Пиреја дошао у Пирот предак данашње фамилије Анђелковића за свештеника пиротског.

⁴ Кад је 8. окт. 1768. кроз Пирот прошао франц. посланик Сен-Прист Турци га поздравиле из јединог топа који имаху у полуразваљеном градићу. Чуп. Год. 17, 155.

⁵ Натпис урезан у мермерну плочу на једној од кула: Војни командант Рахим-паша обнови овај град 1804. Према преводу и рачуну г. Јована Р. Станојевића.

су се турски домови иселили и отишли у мухицире. Њихове је куће покуповала негдашња њихова раја.

За многе породице у Тијој Бари још се врло добро памти кад су се и одакле су се доселиле. То су досељеници из околних села, и то досељавање и притицање становништва и данас траје. Трагањем и детаљнијим испитивањем порекла несумњиво би се утврдило да су и остале „чорбацијске куће“ досељеници. Сами Тијобарци рачунају да Тија Бара није старија од 150 година. Начин како се је Тија Бара (већа половина Пирота, на д. обали Нишаве) заселила, сам почетак насељавања, ја бих тражио у тијобарским *чивлицима*. На Градашници (2), Бериловској Реци и Нишави (по 1) налази се: *Хаџи-Асанов*, *Анамин* (с. Мисирлијин), *Јаја-Јусуфов* (с. Аризанов) и *Ћиркин* (с. Војинов) Чивлик. То су већ готово порушене четвртасте и дугачке зграде са малим одељењима и собицама, у којима сада станују сиромашне породице. За турског времена поред чивлика били су велики амбари, за спахијске десетке.¹ У 2. пол. 19. века, пре Ослобођења, Турци чивлик-сахибије имају у Тијој Бари још само „бине“ (зграде), које издју под кирију Циганима и сасвим сиромашним хришћанима, а амбаре закупцима десетка. Сматрајући те заостале чивлике као индикацију за постанак Тије Баре, ја претпостављам да су Турци у Тијој Бари најпре подигли на оцеднијим местима зграде за своје чивчије, које су им обрађивале њиве у Бег-Башчи и на алувијалној равници испод Прчевца. Временом „Бара“ је насипана и насељавана; становништво се множило, нови насељеници и досељеници све већма су стешњавали „Бару“, док се нису зауставили на окрајцима данашње простране тијобарске пијаце. Већ у четвртој деценији 19. века Тија Бара је густо насељена, искључиво српска, хришћанска варош, која се шездесетих година формирала у „Пиротску Општину“.²

III.

У 19. веку, пре Ослобођења, Пирот је био на гласу као индустријско-трговинска варош и економски центар простране области, од које је сада добар део под Бугарском. У трговини упућен на Исток, у Цариград и Солун, где је слао сировине и неке специјално своје производе, Пирот је имао трговинских веза и са Србијом, а као да се за богате пиротске дућане

¹ Герлах [1578, R. 116, 49] помиње да у Пироту станује 150 спахија, који иду на војну само кад и румелијски бег пође. Спахилуци тих спахија били су свакако на плодном пиротском пољу, на коме Ведек [1564, R. 84, 91] помиње оризишта. За турског времена у пиротској котлини било је много чивлика, од којих су неки данас са новим именима, а остали су ишчезли. Имена тих чивлика в. у Извешт. Пирот. Гимн. за 1904/5 г. с. 7 и 1908/9 с. 7 бр. 29.

² На документима тога времена има печат са двоглавим орлом у средини, а около: „Пиротска Община 1862“.

знало и преко Саве и Дунава.¹ Познате су патриотске везе Пирота са вазалном Србијом и пријатељски односи кнеза Милоша са пиротским хаџијама и чорбаџијама.²

Ами Воуѐ био је у Пирсту некако ускоро после „чуме“, која је беснела, као и у другим крајевима Турске,³ 1835. и 1836. г. и свет није престала морити 1837.⁴ и 1838. г.⁵ Он рачуна *шаџа* у Пироту на 6—8000 становника. На Пазару нашао је Турке измешане са Србима; у Тијој Бари, где је у хану ноћио, било је искључиво српско, хришћанско становништво; на средини Тија Баре била је пространа некалдрмисана пијаца, која је била закрчена сељачким колима; Пирот му је „отворена“, доста чиста варош; има доста дућана и кафана а малих џамија; приватан је домен Султанове сестре.⁶

У Пирот су долазили трговци из Србије, највише из Београда, да купују ћилимове, сукно („пртенице“), дебело платно, чарапе и подвезице („подврске“); куповали су и терзијског еспапа, каквог онда није било у Србији.⁷ Старији људи и данас помињу и знају поједине трговце Београђане, како су за турског времена долазили са једним или више слугу, на коњима или на колима, опасани испод одела ћемерима пуним злата. Одседали су по хановима или код својих добрих пријатеља, с којима су имали пословних веза. На том свом трговачком путу и пословању бавили су се по два до три месеца. Лепу су пару у Пироту остављали и „Бошњаци“, који су у Пирот долазили за ћилимове.

Највише се пак августа месеца у Пироту прикупљало трговаца са свију страна, јер је 15. авг. почињао чувени пиротски „панаир“, који је трајао читав месец дана. Најпре се држао сточни вашар на пространом вашаришту усред Тија Баре; ту се са много ларме, вике и цеџкања продавала искључиво стока, говеда и коњи. Говеда су куповали трговци из Старе Србије, Арбаније и Епира; коњи су „ишли на горе“ ка

¹ Ј. Игњатовић у свом роману Вечити Младожења [130. С. К. З. с. 3.] описујући богату и свачим сортирану бакалницу у Сент-Андрији, вели: „Тек ако би у Видину или Пироту таково што видео“.

² Види о томе у Извешт. Пирот. Гимн. за 1907/8 г. Поглавито новцем и старањем тих првака подигнута је 1834. Стара Црква у Пироту. Извешт. за 1904/5 с. 3—5.

³ Јб. Стојановић, Записи и натписи II с. 385 бр. 4108—4111.

⁴ Бяглески консул Ходес у свом писму од 6 септ. 1837. г. извештава да је кнез Милош предузео енергичне мере да стане на пут продирању куге из Пирота. Споменик 17, 39.

⁵ Према запису у црквеним књигама у селу Кални. В. Извештај Пирот. Гимн. за 1908/9 с. 9. бр. 40.

⁶ Turquie d' Europe III, 186, IV, 506. Recueil d' itinéraires I, 235.

⁷ Стевча Михаиловић, који је око 1825. дватута ишао из Јагодине у Пирот по терзијски еспап, бележи о Пироту: „Леп варош. у среди чаршије избијућа вода у вис на више страна (шадрван зову). Момчилов Град, лепа поља, виногради доста“. Е. Цветић, Споменици Јагодине I, 23.

Цариграду. При крају августа почињао је „трговачки панаир“. „Тешки“ трговци, Турци, Грци, Јермени, Јевреји, долазили су са најразноврснијом робом из Цариграда, Једрена, Пловдива, Софије, Ловеча, Цумаје, Сереза, Солуна. Доношена је и у дућанима, „вејницима“, под шаторима, или на таблама, даскама, излагана разноврсна мануфактурна роба, колонијалан еспап, одело, обућа, оружје, коњске опреме и друго. Најскупоценија роба (скупоцене тканине, свила, адиђари) излагана је у „безестану“.¹ Најскупља роба и челик доношени су из Цариграда. Из Сереза је доношена кафа, пиринач, шећер, зејтин, памук и памучне тканине. Најбољи дуван и бурмут доношен је из Цумаје и Сереза. Из Ловеча је највише доношена обућа („јеменије“). Гвожђе је доношено из Самокова и Црне Траве (самоковско гвожђе више се ценило).² Са пиротског панађура вашарлије су одлазиле на панађуре у Узунцови и Чингене-Сарају иза Једрена; овим се панађурима свршавала вашарска сезона за ту годину, јер до пролећа није било више вашара на другом месту. На узунцовски вашар, који је почињао 15. септембра, одлазиле су и пиротске болтације и терзије по еспап³. Разложани су доносили у Пирот катран и луч („борину“).

И за турског времена знатна је била трговина сточарским производима: маслом, саланском пастрмом („кајсом“), вуном, кожама. Ти се продукти извозили у Цариград, Солун и Видин. „Зверке“ (коже од кунџа, лисица) ношене су у Пешту и Лајпциг. По причању старих људи, богатим трговцима отићи у Цариград била је готово обична ствар: „Стамболија“ (трговаца и кириџија који су чешће путовали у Цариград) било је доста у Пироту.

IV.

Најважнија домаћа индустрија јесте *ћилимарство*. Оно је толико развијено у Пироту, толико постало домаћом индустријом

¹ То је било 40 „покривених“ дућана, под једним кровом, с једним улазом и излазом; у вече се затварала само врата од пролаза.

² У заосталим хартијама и писмима чувеног „Малог Ристе“ [„Кучук Ристе“, потписиван је Христа Јовановић], највећег трговца и богаташа у Пироту средином 19 века, нашао сам „ватуре“ [рачуње, инвентаре] терзијске и болтацијске радње његова зета Коте и неког Величка од 1843, 1844 и 1846. У тим „гмитровским“ или „дурђовским ватурама“ инвентаришу се: шамије карловске, пловдивске, сереске; пешкири серески; гајтан и шпирит „шкодрански“; прстење „стамболско“; поткапници софијски; мараме солунске („селеничке“); свила стамболска.

³ 1850. 15. септ. „фатура ѓ узунцево на стоку“. Неки болтација из Пирота купује у Узунцеви на вашару најразноврсније робе: барута, „тутункеса“, калаја, нишадора, ланаца, карата, мумаказа, гајтана, жице, огледала, цимета, каранфила, „пеџир“-шећера, шоља, игала, мерџана, ратлука, бакра, ибришма, ножиће, бријаче, „нансаги“, дизгине, клободана, наочаре, шамије, пешкире, конце, прстење, охтопода, шећера, варзила, „кондуре једренске“, „брашовско букличе“, басме, чаше, фесове, ћитајке, свиле, чибукe и др.

стријом, да готово нема Пироћанке која не зна ћилимове ткати. Женско дете већ од неколико година улази у тај посао: најпре научи прести вуну, „врткати“ (упредати) основу, „мање“ (прећу) издвајати у канурке, и најзад улази у разбој да, под руководством своје матере или старије сестре, научи само ткање. Човек мора са извесним саучешћем и болом посматрати овај женски свет, како, погрбљен са разбојем уз кућу, под стрехом, на ветру и студени, од јутра до мрака ради тај „срткав“ (пипав) посао, који ће, најзад довршен, донети толико користи, да се ткаљи „ухвати“ надница 0.30—0.40 дин. Човек им се мора дивити: како тачно захватају одређени број жица, како уз песму и веселе разговоре брзо и лако тку, са каквим осећањем и разумевањем уносе своју примитивну и наивну душу у рад, орнаментику ових, према тежини рада, мало плаћених живописних простирака. Као да је тај укус естетике, неизвештачен, прост а живописан, наследан; композицију боја и „шарā“ као да инстинктивно изводе. Само један део од најразноврснијих мотива и орнамената са пиротских ћилимова представља Албум г. Мите Живковића.

Историју пиротског ћилимарства немогуће је кроз векове пратити, јер за то немамо довољно података, који би јасније и тачније утврдили порекло ове занимљиве и важне пиротске народне индустрије. Јиречек узима да је несумњиво оријенталског порекла¹; али оно нема и по начину ткања и по шарамā сличности са персијским ћилимарством.² Мени изгледа највероватније Riegel-ово мишљење: да је и пиротско ћилимарство аутохтоно. Можда је ћилимарство у Пироту постојало и у Средњем Веку³; али је несумњиво да је, судећи и по ћилимарској номенклатури (у којој је маса турских речи и назива), пиротско ћилимарство добило највише полета и развитка баш за турског времена. Зна се на пр. да су Турци Коњари (из Мале Азије) донели и развили, а и данас раде, ћилимарство у Македонији.⁴ Интересантан је тај факат, који је запазио и подвукао Јиречек,⁵ да се ова домаћа индустрија пружа дуж целог балканског ланца до Црног Мора: у Тивровцу, Разграду, Хаскјоју и Котелу, а Пирот је најзападнија тачка у том двогубом низу ћилимарских места. Што се још у 9. в. помињу ћилимови у сељачким кућама код Аркадиопоља у Тракији,⁶ могло би човека навести на слободнију предпо-

¹ Bulgarien, 204. — Пок. В. Карић [Србија, 45] однекуда зна да је донето са — Кавказа.

² В. моју Стару срп. тргов. и индустр. с. 108.

³ Јиречек, I. с., наводи и један податак за ћилимарство у Тракији од 813 г.

⁴ И Иванић, Македонци и Македонци, 295. — Ј. Цвијић. Основе I, 226.

⁵ Bulgarien, 204.

⁶ Jbidem.

ставку, да је ћилимарства било у Пироту и у византијско доба.¹ У 14. в. поред „сарацинских ћилимова (tapis sarrazinois) радо су куповани и „ћилимови из Турске“, које су ткали грчки и јерменски радници у малоазијским градовима.² У 12. в. помињу се багатски ћилимови.³

Познато је колико су и сада ћилимови неопходан и неодољив атрибут у турским и богатим хришћанским кућама. Много јевтинији од персијских, пиротски су ћилимови, како то оправдано узима г. С. Тројановић,⁴ били артикал за средњу и сиромашнију класу; крчмљени су они не само у Европској Турској, него и по Малој Азији и по Африци; Турчин и Србин, путник, трговац, ћириџија, није се кретао на пут без свог ћилимчета; за турског времена као да се много више производило ћилимова у Пироту. Ђ. Б. Ђустинијано у својој релацији [1553] помиње да на скелу Св. Срђа доносе каравани из Јерменске, Анадолије и Румелије и „tapedi“.⁵ Хаџи-Калфа бележи о солунским Јеврејима да граде „у свету чувене шарене ћилимове, који се тако добро нигде не граде“.⁶ Пећском патријарху Гаврилу 1654. оте руски чиновник „велики турски ћилим од 15 рубаља“.⁷ Почетком 19. века на чувеном приштинском вашару продавани су ћилимови из Смирне и *других места*.⁸ Да поменем да су у 16. веку, према дубровачким књигама, румелиски беглербези и херцеговачки санџакбези давали као уздарје републици Св. Влаха ћилимове,⁹ а Дубровчани су проповеднику, који је долазио из Италије сваке године, поклањали и „tapeti“.¹⁰

У 19. веку, пре Ослобођења, у Пирот долазе трговци из Србије, Босне и других балканских земаља и крајева да купују ћилимове.¹¹ Буге бележи да се становништво у Пироту на-

¹ У ћилимарској номенклатури постоје и неколике грчке речи: руј во, автапот, кандила.

² Heyd, II, 685, 695, 696.

³ A. Schaube, *Handelsgeschichte*, преводи panni de Bagadello средње-вековних споменика са *Terriche von Bagdad*.

⁴ Наше кириџије. С. Е. Зборник XIII, 92.

⁵ Mon. Spect, VIII, 229.

⁶ Споменик 18, 36.

⁷ Споменик 38, 64; Глас 58, 248.

⁸ Споменик 31, 150.

⁹ Војновић, Дубровник и Осман. Царство I, 84.

¹⁰ S. Razzi, *Storia di Ragusa*, 249. [г. 1595.]

¹¹ С. Тројановић је, *l. c.*, виђао „изанђале“ пирот. ћилимове не само у Босни и Херцеговини него и у Скадру и Уцињу. Матија Мажуранић 1842. бележи да су боље босанске куће застрте ћилимовима, „Клајн долаје да се у Босни највише цене ћилимови који се доносе из Румелије. V. Klaić, *Bosna* (1878). 79, 129, 131. Кнез је Митош украшавао своје одаје ћилимовима. М. Петровић, *Финансије I*, 415. Гавриловић, М. Обреновић I. 442.

рочито занима израдом ћилимова.¹ Сипријан Роберт бележи о пиротском ћилимарству: Лепи турски ћилимови са шарама тако богатим и тако разноврсним израђују се само у Пироту и Берковици. У Пироту се целокупно становништво том индустријом занима; младе девојке, које седе поређане испред својих разбоја под шупама и надстрешницама, раде од јутра до мрака и зарађују месечно само пет динара.²

Шездесетих година 19. века богата чаршија пиротска издржава и своје школе.³ Учитељи су били Срби и Грци. Седамдесетих година, нарочито доласком егзархијског владике Евстатија и Јордан-паше, који је био пиротски мутесариф пред Први Рат, започели су у Пироту интензиван рад егзархијски учитељи.⁴ Ослобођењем Пирота пресечена је пропаганда негдашњих васпитаника Пловдивске Семинарије. Са Евстатијем отишли су у Бугарску и ти странци учитељи и једна учитељица. Последња шовинистичка манифестација била је 1904 г., кад су објавили, по министарском одобрењу: *Уставъ на пиротскоѣ българско благотворително дружество*. Софија 1904. То „благотворно друштво“ под Симом Хаџи-Павловићем (у Бугарској познат као Симеон Христов) ускоро је ликвидирало, јер сем шесторице чланова управе није имало других чланова и није могло примамити ниједног од Пироћанаца који су дошли у Софију „за крухом и трбухом“....

¹ Recueil I, 235.

² Les Slaves de Turquie (Paris, 1844) I, 43.

³ Г. Владимир Николић, учитељ у Гњилану, изнеће на другом месту „Школе и школовање у Пироту и пиротском округу за турског времена“.

⁴ О томе види слаб и шовинистички рад С. Христова Пиротскиятъ окрѣгъ и неговто население. Сборникъ књ. XI.